

АНДАТПА

**«8D02202 – Философия» білім беру бағдарламасы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған
Ниязбеков Серик Аманкуловичтің «Әлеуметтік-мәдени
құбылыс ретіндегі цифрлық иеліктен шығаруға
философиялық талдау»
тақырыбындағы диссертациялық жұмысына**

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу цифрлық онтология жағдайында қалыптасатын, өзінің құрылымдық көрінбейтіндігімен ерекшеленетін әлеуметтік-мәдени цифрлық иеліктен шығаруды философиялық талдауға арналған. Бұл құбылыс сыртқы мәжбүрлеу арқылы емес, еркіндік пен жайлылық тәжірибесінің бетпердесі астында латентті түрде өрбиді. Жұмыс «когносинтез» категориялық аппаратын жасап шығаруға және егемен цифрлық болмыстың нормативтік шарттарын отандық әлеуметтік-мәдени контексте негіздеуге бағытталған. Диссертация әлеуметтік философия мен техника философиясына өзіндік үлес қоса отырып, классикалық еуропалық философиялық дәстүрлерді қазақстандық мәдени мұраның зияткерлік ресурстарымен біріктіреді.

Тақырыптың өзектілігі. Халықаралық зерттеу институттарының деректері бойынша 2026 жылға қарай цифрлық орта 6 миллиардқа жуық адамды қамтиды. Бұл кеңістік субъект үшін қарапайым құрал сипатын жоғалтып, сананың инфрақұрылымына - субъектінің құндылықтық бағдарлары мен танымдық үлгілерін оның еркінен тыс құрастыратын дорефлексиялық негізге айналды. Қазіргі қоғамның цифрлық трансформациясы алгоритмдік жүйелер адам тәжірибесін делдалдап қана қоймай, субъектіліктің, танымның және бағдардың өзін конституциялауға белсенді қатысатын сатыға жетті. Бұл іргелі ауысым цифрландырудың социологиялық немесе технологиялық өлшемдерін ғана емес, оның адам үшін тереңірек онтологиялық және эпистемологиялық салдарларын ұғынуға қабілетті жаңа деңгейдегі философиялық талдауды талап етеді.

Институционалдық аспект. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы мен ақпараттық-технологиялық саланы дамытудың 2029 жылға дейінгі өзекті стратегиялары құндылықтық егемендік шарттарын талдаудың тәжірибелік-саяси маңызын айқындайды. Мемлекеттік цифрлық трансформацияның, мәдени бірегейлік саясатының және жаһандық платформалық капитализмнің қиылысуы Қазақстанды технологиялық замандылық пен мәдени өзіндік анықталу арасындағы шиеленісті зерттеу үшін философиялық тұрғыдан өнімді орынға айналдырады. Осылайша, диссертация тек теориялық олқылықты толтырып қана қоймай, өркениеттік өзекті сұрақтарға жауап іздейді.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізі. Жұмыстың негізін сын теориясы, феноменология, философиялық антропология және

әлеуметтік философия дәстүрлеріндегі классикалық және қазіргі заманғы тұжырымдамалар құрайды. Гегель, Маркс, Хайдеггер, Хабермас, Зубофф, Хан, Стиглер және Яэгги еңбектерін пайдалану әртүрлі дәстүрлердің диагностикалық және нормативтік мүмкіндіктерін біріктіруге мүмкіндік берді. Әдіснамалық құрылымды өзара толықтырушы тәсілдер жиынтығы құрайды: когносинтездің ішкі қарама-қайшылықтарын ашу үшін диалектикалық әдіс; эпистемологиялық ілмек пен онтологиялық клаустрофобияның тікелей тәжірибесін сипаттау үшін феноменологиялық тәсіл; талдаудың нормативтік өлшемі үшін сыни әдіс; рекурсивтік герменевтиканы негіздеу үшін герменевтикалық тәсіл және отандық ерекшелікті айқындау үшін салыстырмалы-тарихи әдіс қолданылды.

Диссертацияда классикалық иеліктен шығару тұжырымдамалары - Гегельдің рух диалектикасы мен Маркстің иеліктен шыққан еңбек сыны - өздерінің эвристикалық құндылығын сақтайтыны, бірақ цифрлық онтологияға қатысты принципті шектеулерге тап болатыны дәлелденген. Цифрлық иеліктен шығару дайын субъектінің сыртқы техникамен қарым-қатынасы деңгейінде емес, субъектіліктің өзін конституциялау деңгейінде - адам санасы мен алгоритмдік жүйелердің өзара шарттастығы жағдайында өрбиді. Дәл осы себептен орталық аналитикалық категория ретінде «когносинтез» ұғымы енгізілді. Бұл категория - субъект пен алгоритмнің субъект жалпы субъект ретінде әрекет ете алатын танымдық кеңістікті бірлесіп құрайтын гибридік танымдық шындықтың қатаң сипаттамасы. Категория осы бірлескен шарттастықтың кеңейтуші де, иеліктен шығарушы да өлшемдерін қамтиды және нормативтік айырмашылықтарды айқындауға мүмкіндік беретін бейтарап аналитикалық негізді қамтамасыз етеді.

Цифрлық иеліктен шығарудың негізгі гносеологиялық тетігі - эпистемологиялық ілмек. Мұнда ақпараттық ағындардың алгоритмдік даралануы субъектінің танымдық көкжиегінен Өзгелік (Otherness) феноменіне ашылу мүмкіндігін жүйелі түрде аластап, танымды бұрыннан-белгілі контенттің рекурсивті ұдайы өндірілуі аясында жауып тастайды. Бұл тетік рефлексивтік хабардарлық табалдырығынан төмен жұмыс істейді және ілмектің сезілмейтіндігі оның иеліктен шығарушы күшін арттыра түседі. Осыған байланысты «онтологиялық клаустрофобия» ұғымы субъект алгоритмдік құрастырылған кеңістіктің тұйықтығын шексіз ашықтық ретінде сезінетін феноменологиялық парадоксты сипаттайды. Пайымдау қабілетінің - пайымдау пісіп жетілетін уақыттық (темпоралдық) аралықты жою арқылы - экспроприациялануы иеліктен шыққан когносинтездің онтологиялық өзегін құрайды.

Цифрлық иеліктен шығару туралы батыс сыни дискурсы жұмыста жүйелі түрде сараланып, оның үш құрылымдық шегі анықталды: субъектіліктің эссенциалистік редукциясы (Зубофф), телеологиялық тапшылық (Хан) және батысорталықтылық. Зубоффың бақылау капитализмі тұжырымдамасы, барлық саяси-экономикалық дәлдігіне қарамастан, таза күйінде ешқашан болмаған «аутентикалық субъектіні» іздейтін ностальгиялық гуманизмді қайта өндіретіні көрсетілген. Хан «Шаршаған қоғамда» терапиялық шеңберсіз дәл диагноз тұжырымдайды, бірақ операциялдық шығу жолын ұсынбайды.

Стиглердің техника фармаконы тұжырымдамасы дозалау өлшемінсіз техниканың амбиваленттілігін тіркейді; бұл олқылық осы зерттеуде Р. Яэггидің бойынша «иемдену» қағидасын когносинтездің нормативтік аппаратымен ұштастыру арқылы толықтырылды. Бұл сыни тұжырымдамалар ғылымдағы кемшіліктер тізіміне сайылмайды, олар цифрлық иеліктен шығарудың шын мәніндегі пост-батыс философиясы үшін өнімді кеңістік ашады.

Цифрлық иеліктен шығарудың қазақстандық конфигурациясы тарихи палимпсест категориясы мен синхронды көпқабаттылық қағидасы арқылы сипатталды. Цифрлық дәуірдің қазақстандық субъектісі бір мезгілде тарихи қабатталған бірнеше иеліктен шығару нысанын бастан кешіреді, бұл оны алгоритмдік атомизацияға өте осал ете отырып, сонымен бірге оған қарсы тұру тұрғысынан тірі мәдени ресурстарға ең бай субъект ретінде айқындайды. Жаңа аналитикалық категория ретінде «құндылықтық деривация» ұғымы - жаһандық платформалардың алгоритмдік ендірілген грамматикасының қысымымен дәстүрлі қазақ құндылықтары конфигурацияларының жүйелі ығыстырылуы - енгізілді әрі негізделді. Бұл ығыстыру айқын мәжбүрлеусіз, интерфейстік архитектуралардың құрылымдық дизайны, қатысу метрикалары мен ұсынымдық жүйелердің дизайны арқылы жүзеге асады. Олар белгілі бір құндылықтық иерархияларды цифрлық тәжірибенің көрінбейтін үнсіз грамматикасы ретінде санаға ендіреді.

Диссертацияда дәстүрлі қазақ институттарының - ақсақалдар эпистемологиясының алгоритмдік предикцияның денелі-диалогтық баламасы ретінде және желілік ұжымдастықтың («цифрлық киіз үй») платформалардың атомизациялаушы логикасына қарсы аксиологиялық сүзгі ретінде - когносинтездің иеліктен шығарушы конфигурацияларына құрылымдық тұрғыдан қарсы тұратын жоғары танымдық технологиялар екендігі негізделген.

Ақсақалдар эпистемологиясы - делиберативті, уақыт тұрғысынан созылған және ұжымдастыққа тамырланған тәжірибелік даналық тәсілі ретінде - конститутивті диалогтық, денелі және құндылықтық тұрғыдан зәкірленген танымның үлгісін ұсынады. Оның құрылымдық қасиеттері дәл эпистемологиялық ілмек жоятын қасиеттерге, атап айтқанда Басқаға ашықтыққа, уақыттық тереңдікке және ұжымдық есептілікке негізделеді.

Pharos Journal of Theology журналындағы (Scopus, 2023 және 2025) автордың жарияланымдары негізінде жүргізілген қазақстандық және финдік діни өмірдің медиатизациялану тәжірибесін салыстырмалы зерттеу цифрлық субъектіліктің қалыптасуындағы мәдени делдалдықтың рөлі туралы теориялық тұжырымдарды эмпирикалық верификациялауды қамтамасыз етті. Сондай-ақ, бұл зерттеу институционалдық қысым мен құқықтық осалдық жағдайында ұжымдық бірегейлікті сақтау үшін цифрлық құралдарды икемді пайдалану ретіндегі «стратегиялық когносинтез» ұғымын енгізуге мүмкіндік берді.

Мемлекеттік цифрлық жүйелердің антипаноптикалық стандартының нормативтік архитектурасы шынайы симбиоздың төрт қағидасы негізінде жасалды: айқындық, субсидиарлық (алгоритм тек принципті түрде субъектінің өзі жүзеге асыра алмайтын функцияларды ғана өзіне алады), симметрия (мемлекет пен азамат арасындағы ақпарат ағындарының екі бағыттылығы) және мәдени барабарлық (қазақстандық ұжымдастық нысандарының ерекшелігін бейнелейтін категориялық жүйелер). «Тыңдаушы мемлекет» пен цифрлық патернализм мемлекетін ажырататын операциялдық өлшем тұжырымдалды. Бұл ажырату «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы мен оның мирасқорлары шеңберінде жасалып жатқан жалпыға қолжетімді цифрлық инфрақұрылымды жобалау үшін тікелей тәжірибелік маңызға ие.

Диссертацияда «егемен цифрлық субъект» концептуалдық шеңбері өзара байланысты бес сипаттаманы біріктіру арқылы синтезделді: онтологиялық тұрақтылық, рефлексиялық қашықтық, цифрлық құралдарды құндылықтық иемдену, интерсубъективтік тамырластық және уақыттық байланыстылық. Бұл нормативтік конфигурацияның «Адал азамат» - қазақстандық лайықты, жауапты және мәдени тамырланған азамат идеалы - концептімен құрылымдық сәйкестігі негізделді. Бұл жайт иеліктен шықпаған когносинтездің нормативтік көкжиегі универсалистік абстракция емес, философиялық қатандықты жоғалтпай мәдени-нақты терминдерде білдірілуі мүмкін екендігін көрсетеді. Рекурсивтік герменевтика әдіснамасы когносинтездің иеліктен шыққан конфигурацияларынан иеліктен шықпаған конфигурацияларына өту тетігі ретінде тәжірибелік-философиялық тұрғыдан жасалды.

Биоэлеметтік борыш ұғымы субъектке, зерттеу қауымдастығына және мемлекеттік институттарға келешек ұрпақтар алдында бағытталған экзистенциалдық императив ретінде - алгоритм адамға қызмет ететін, ал адам алгоритмге емес, шынайы симбиоттық болмыс жағдайларын жасау міндеттемесі ретінде негізделді. Бұл категория диссертацияның нормативтік көкжиегін жеке тұлға мен қазіргі сәттен тысқары кеңейтіп, философиялық

талдауды өркеніеттік жауапкершіліктің ұзақ уақыттық масштабына орналастырады.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы келесіден тұрады:

- «Когносинтез» категориясы субъект пен алгоритмдік жүйелердің өзара шарттастығының қатаң аналитикалық сипаттамасы ретінде енгізілді;

- Эпистемологиялық ілмек және онтологиялық клаустрофобия ұғымдары цифрлық иеліктен шығару феноменологиясының өзіндік аналитикалық құралдары ретінде жасалды;

- Қазақстандық ерекшелік тарихи палимпсест категориясы мен құндылықтық деривация ұғымы арқылы тұжырымдалып, посткеңестік және постномадалық контекстегі цифрлық иеліктен шығарудың көпқабатты құрылымына алғаш рет жүйелі философиялық талдау ұсынылды;

- Ақсақалдар эпистемологиясы мен желілік ұжымдастық мәдени барабарлық пен қарсы тұрудың нормативтік үлгілері ретінде негізделді;

- Антипаноптикалық стандарт және шынайы симбиоздың төрт қағидасы жалпыға қолжетімді цифрлық жүйелердің нормативтік архитектурасы ретінде әзірленді.

Диссертацияның тәжірибелік маңыздылығы:

- Зерттеу нәтижелері цифрлық трансформация саласындағы мемлекеттік саясаттың тұжырымдамалық негіздерін жасауда қолданылуы мүмкін;

- Рекурсивтік герменевтика әдіснамасы арқылы білім беру бағдарламаларын жетілдіруге жол ашады;

- Антипаноптикалық стандартқа сәйкес мемлекеттік аналитикалық жүйелерді жобалауда пайдаланылады;

- Қазақстанның жоғары оқу орындарында техника философиясы, медиафилософия және сыни цифрлық сауаттылық бойынша оқу пәндері мен арнайы курстарды дайындауда маңызды;

- Диссертация Қазақстандағы және салыстырмалы посткеңестік контексттердегі цифрлық замандылықтың мәселелерімен айналысатын азаматтық қоғам ұйымдары, саясаткерлер мен педагогтар үшін тұжырымдамалық ресурстарды ұсынады.

Жарияланымдар. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері халықаралық Scopus базасында индекстелген рецензияланатын ғылыми журналдардағы жарияланымдарда, оның ішінде *Pharos Journal of Theology* (2023, 2025) журналында, Қазақстан Республикасының философия докторы (PhD) диссертацияларына қойылатын талаптарға сай толық көрсетілген.

Наз. р.п. Нұрсұлтанов 7.10
[Подпись]